

KARAKALPAK SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ

Hakan BİRDAL

Ege Üniversitesi Doktora Öğrencisi

birdal_hakan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1773-9261

Öz

Bu çalışmada, Türk lehçelerinin Kıpçak grubu içerisinde yer alan Karakalpak Türkçesinin sözlükçülük (leksikografi) tarihi, gelişim evreleri ve bu alandaki en kapsamlı aşamaları temsil eden çalışmalar ele alınmıştır. Karakalpak sözlükçülüğü müstakil bir alan olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenmiş olsa da tarihsel kökleri Divânu Lugâti't-Türk'ten Budagov ve Radloff gibi Türkologların karşılaştırmalı çalışmalarına uzanan köklü bir geleneğe dayanmaktadır. 1926 Bakü I. Türkoloji Kurultayı ve N. A. Baskakov'un öncü dil çalışmalarıyla kurumsal bir ivme kazanan bu süreç; 1930'lu yıllarda küçük hacimli terim sözlükleriyle başlamış, 1940'lardan sonra ise iki dilli (Rusça-Karakalpakça) büyük sözlüklerle devam etmiştir.

Karakalpak sözlükçülüğünün en önemli köşe taşlarından biri olan 1982–1992 yılları arasında yayımlanan 4 ciltlik *Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*, dilin standartlaşmasında normatif bir rol oynamıştır. Çalışmanın merkezinde yer alan ve modern leksikografik yöntemlerle hazırlanan 7 ciltlik yeni *Qaraqalpaq Tiliniń Túsindirme Sózligi* (Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) ise; halk edebiyatından klasik şairlerin eserlerine, bilimsel metinlerden çağdaş kullanımlara uzanan geniş veri tabanıyla bugüne kadar yapılmış en kapsamlı betimleyici ve kuralcı sözlük çalışmasıdır. Sonuç olarak bu makale, Karakalpak sözlükçülüğünün geçirdiği tarihsel dönüşümü ortaya koyarken, Karakalpak dilinin ve kültürel hafızasının korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılmasındaki hayati önemini ve Türkoloji araştırmalarına katkılarını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karakalpakça, Sözlükbilim, Leksikografi, Açıklamalı Sözlük, Türk Sözlükçülüğü.

Abstract

This study examines the history, developmental stages, and works representing the most comprehensive milestones of Karakalpak Turkish lexicography, a member of the Kipchak group of Turkic dialects. Although Karakalpak lexicography emerged as an independent discipline in the second half of the 20th century, its historical roots are deeply intertwined with a well-established tradition extending from Divânu Lugâti't-Türk to the comparative works of pioneering Turkologists like Budagov and Radloff. Gaining institutional momentum after the 1st Turkology Congress in Baku (1926) and through the foundational linguistic research of N. A. Baskakov, this process evolved from small-scale terminological dictionaries in the 1930s to comprehensive bilingual (Russian-Karakalpak) dictionaries after the 1940s.

The four-volume Explanatory Dictionary of the Karakalpak Language, published between 1982 and 1992, became a cornerstone in standardizing the literary language through its normative framework. At the heart of this study is the newly updated seven-volume *Qaraqalpaq Tiliniń Túsindirme Sózligi* (Explanatory Dictionary of the Karakalpak Language). Compiled using modern lexicographical methods, this monumental work draws from a vast database ranging from oral folklore and classical poetry to contemporary scientific texts and modern usages, positioning itself as both a descriptive and prescriptive authority. Ultimately, this article evaluates the historical

transformation of Karakalpak lexicography and highlights the vital role of this contemporary seven-volume dictionary in preserving, developing, and transmitting the Karakalpak language and its cultural memory to future generations, while contributing significantly to broader Turkology studies.

Keywords: Karakalpak, Lexicology, Lexicography, Explanatory Dictionary, Turkic Lexicography.

Giriş

Karakalpakça/Karakalpak Türkçesi, Türk lehçelerinin Kıpçak grubu yazı dilleri arasında yer alan bir lehçesidir. Özbekistan Cumhuriyeti içerisinde özerk Karakalpakistan Cumhuriyeti'nde konuşulan dildir (Uygur, 2019: 7). Genel bağlamda Karakalpakların tarihi şöyledir; Karakalpakça, Türk dilleri ailesine ait olup kökenleri Aral Gölü çevresinde yaşayan eski Sak-Massaget¹ topluluklarına kadar uzanır. Zamanla Hun, Peçenek ve Kıpçak gibi Türk boylarının bölgeye gelmesiyle dil Türkleşmiş ve gelişmiştir. Orta Çağ'da Karakalpak halkının oluşumu, özellikle Altın Orda ve Nogay Orda'sıyla bağlantılıdır. XV. yüzyılda sözlü edebiyat gelişmiş; destanlar, türküler ve şiirler ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılda ise Künhoja, Berdak ve Ajiniyaz gibi şairlerle yazılı edebiyat başlamıştır. Bu süreçte Arapça ve Farsça, daha sonra ise Hint-Avrupa dillerinden alınan kelimeler dilin zenginleşmesine katkı sağlamıştır. XX. yüzyılın sonlarından itibaren Karakalpakistan'ın bağımsızlık süreciyle birlikte Karakalpakça devlet dili statüsü kazanmış, çeşitli karar ve programlarla dilin korunması ve geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır (QQTs 2023 I.: 3-4).

Sözlük, alfabe sırasına göre bir dilin kelimelerini, deyimlerini ve terimlerini tanımlayan; bu kelimelerin dil bilgisi içindeki işlevlerini ayrıntılı bir şekilde açıklayan ve kullanım örnekleri sunan bir kaynaktır. Kısacası, bir dilin söz varlığını, bir toplumun kültürel hafızasını, dilin tarihî süreci içinde düzenli bir biçimde toplayan referans kaynaklarıdır (Somuncu, 2020: 206). Sözlükler, genellikle baştan sona okunmayan eserlerdir; ancak, dille birlikte gelen toplumsal değerlerin nesilden nesile aktarılmasında kültürel ve sosyal bir rol üstlenmektedirler. Her dilin kendine özgü konuları ve yöntemleri doğrultusunda farklı türde sözlükleri mevcuttur (Gül, 2013: 506).

Günümüzde sözlük çalışmaları ve bu alanın bilimsel temelleri (sözlükbilim²) ivme kazanmış durumdadır. Araştırmacılar, sözlük hazırlama süreçlerini ve bu eserlerin belirli teorik yaklaşımlara göre analiz edilmesini sağlayacak yeni modeller geliştirmişlerdir.

Karakalpak Türklerinde sözlükçülük çalışmaları yakın geçmişte teşekkül etmiştir. Karakalpak dilbiliminin bir dalı olan leksikografi, müstakil bir alan olarak geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenmeye başlamıştır. Her ne kadar gelişim süreci kısa görünse de kökleri, Türk leksikografisinin genel tarihiyle ayrılmaz bir bütün oluşturacak şekilde yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Türk dillerinde sözlük hazırlama çalışmaları oldukça eski bir tarihe dayanır; bu alandaki ilk ve en önemli örneklerden biri, Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda (1073-1074) kaleme aldığı *Divānu Lugāti't-Türk* adlı eseridir. Orijinal nüshası günümüze ulaşmasa da Muhammed bin Ebu Bekir tarafından kaydedilen bir kopyası İstanbul'da korunmaktadır. Bu eser, Ahmed Rifat tarafından 1912-1915 yıllarında basılmış, Besim Atalay tarafından Türkçeye, K. Brockelmann tarafından Almancaya ve S. M. Mutallibov ile G. Abdurahmanov gibi bilim insanları tarafından Özbekçeye çevrilerek geniş dizinlerle yayımlanmıştır. Dönemin Arapça sözlükleri örnek alınarak

¹ ayr. bkz. Durmuş, İ. (1996). MASSAGETLER. Bilig, 3, 86-91. <https://izlik.org/JA89MP75BY>

² Alanyazında “sözlükçülük”, “sözcük bilgisi” ve “sözlükbilim” terimleri arasında zaman zaman kavramsal bir karışıklık yaşansa da bu disiplini kapsayan en isabetli terimin sözlükbilim olduğu vurgulanmaktadır (Somuncu, 2020: 206; Boz, 2011: 9-14).

hazırlanan bu eser, günümüzde de dilbilimciler için temel bir kaynak olma özelliğini korumaktadır (Mambetmuratova, 2012: 100-101). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Arap ve Fars sözlükçülüğünün etkisiyle Türk sözlükçülüğü alanındaki çalışmalar başlamıştır. Fransızca, İngilizce ve Almancaya çevrilen ilk sözlüklerin basılmasının, Türk sözlükçülüğünün sonraki dönemlerde gelişimi adına etkili olmuştur. Türk sözlükçülüğü alanındaki en önemli çalışmalardan biri L. Z. Budagov'un *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskikh narechiy* (Türk-Tatar Lehçelerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü) adlı eseridir. Bu hacimli sözlükçülük çalışması, Türk dillerinin söz varlığına ait malzemeyi karakterize etmeyi amaçlamaktadır. Eserde Tatar, Türk, Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırım Tatar, Nogay, Özbek, Türkmen, Uygur, Altay ve Hakas gibi birçok Türk dilinin söz varlığının yanı sıra fonetik özellikleri de yansıtılmıştır. Budagov'un sözlüğü günümüzde de değerini kaybetmemiş olup, bilimsel araştırma çalışmalarının yürütülmesinde muazzam bir yardım sağlamaktadır.

Bu alana çok büyük bir katkı da Akademisyen V. V. Radloff³ tarafından sunulmuştur. Bunun kanıtı, onun çok ciltli *Opit Slovary Tyurkskih Narechiy* (Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi) adlı çalışmasıdır. Bilim insanı, bu eserin temel veri tabanına Türk dillerinin en iyi sözlüklerinden malzemelerin yanı sıra, kendisinin on ciltlik *Obratzy Narodnoy Literatury Tyurkskih Narodov* (Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı çalışmasından kelimeleri de dahil etmiştir. Araştırmacıların haklı değerlendirmelerine göre V. V. Radloff, bu çalışmasıyla o döneme kadar kendi yazı dili olmayan bir dizi Türk dilinin söz varlığının çok yönlü incelenmesinin temelini atmıştır.

Türk sözlükçülüğünün sonraki gelişimi, münferit dillere yönelik özel sözlüklerin hazırlanmasıyla ayrılmaktadır. Yakut dili üzerine beş ciltlik temel bir eser yayımlayan E. K. Pekarskiy'nin çalışması burada özellikle zikredilebilir. Bu araştırma, Yakut dilinin konuşma diline ait malzemelerin toplanması ve işlenmesi yönündeki çok yıllık bir çalışmanın ürünüdür.

Türk sözlükçülüğüne dair belirtilen bu eserlerin yanı sıra, söz konusu dönemlerde diyalektolojik, etimolojik ve açıklamalı diğer sözlüklerin hazırlanması çalışmaları da başlamıştır. Bunların arasında XX. yüzyılın başlarında V. Pröhle, N. F. Katanov, I. P. Berezin, M. A. Castrén ve Bessonov gibi yazarlar tarafından derlenen diyalektolojik sözlükçeler (glosarlar) yer almaktadır.

Sovyetler Birliği'nin kurulması ve yüzüncü yılında olduğumuz 1926 yılında Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kurultayı, Karakalpak leksikografisi için bir dönüm noktası olmuştur. Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda; Türk dillerinin imla kurallarının standartlaştırılması, alfabe meselelerinin çözülmesi ve eğitim materyallerinin hazırlanması hedeflenmiştir (Mambetmuratova, 2012: 101). Bu süreçte N. A. Baskakov, 1931 yılında SSCB İlmî Araştırmalar Enstitüsü aslî üyeliğine (hoca olarak) kabul edilmesine takiben 1932 yılında Karakalpakçanın ilk bilimsel grameri olarak kabul edilen *Краткая грамматика каракалпакского языка* "Karakalpak Dilinin Kısa Grameri"ni yayımlamıştır (Yüce, 1997: 7). Bu çalışma, Baskakov'un ilim aleminin hizmetine sunduğu ilk eseridir. Baskakov, Karakalpak millî edebî dilini dünyaya tanıtan ilk kişidir (Yuldaşev ve Deyenov, 1974: 12).

Ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerle birlikte, özellikle bilim ve teknik alanındaki terimlerin halk tarafından anlaşılmasını sağlamak amacıyla terminolojik sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur. 1930'lu yıllarda Prof. S. E. Malov'un yayımladığı *Karakalpak Dili Üzerine Notlar* adlı eseri, yaklaşık 300 kelimelik sözlüğü ile sonraki çalışmalara kılavuzluk etmiştir. Bu eseri takiben daha spesifik alanlarda terim sözlükleri çıkmaya başlamıştır. 1934 yılında Kalli Ayimbetov'un hazırladığı *Rusşa-Qaraqalpaqşa İs Jürgiziw Atamaları Sözligi* "Rusça-Karakalpakça

³ Vasili Vasilyevich Radloff (1837-1918), Rus Doğu Bilimci ve Türkolog

İşletme/Yazışma Terimleri Sözlüğü” *Kızıl Karakalpakistan* gazetesinde bölüm bölüm olarak yayımlanmış, 1939 yılında ise S. B. Bulatov’un fizik terimleri sözlüğü yayımlanmıştır. Bu dönemdeki sözlükler genellikle okul ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik küçük hacimli eserlerdir ve Latin alfabesiyle hazırlanmışlardır (2012: 101).

1940’lı yıllardan sonra, Karakalpak sözlükçülüğünde hacimli ve iki dilli (Rusça-Karakalpakça) sözlüklerin dönemi başlamıştır. Karakalpakça yazılmış olan geçmişten günümüze dek kayda değer sözlük örnekleri sırasıyla şunlardır: 1947 yılında N. A. Baskakov, S. Beknazarov ve O. Kojurov tarafından hazırlanan yaklaşık 30 bin kelimelik *Rusça-Karakalpakça Sözlük*⁴; 1958 yılında yaklaşık 40 bin kelime içeren *Karakalpakça-Rusça Sözlük*⁵; 1967 yılında N. A. Baskakov editörlüğünde yayımlanan 47 bin kelimelik *Rusça-Karakalpakça Sözlük*⁶; daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacak olan ve 1982-1992 yılları arasını kapsayan 39 bin kelimeye açıklama getiren dört ciltlik (4 Tom) o güne kadar yapılan en kapsamlı sözlük *Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*⁷; bu dev eseri takiben 2010 yılında A. Turabayev editörlüğünde çıkan 25 bin kelimelik *Karakalpakça-Rusça Sözlük* (güncel sözlük)⁸ adlı çalışmadır (2012: 101).

Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü ilk kez 1982-1992 yılları arasında Özbekistan İlimler Akademisi Karakalpakistan Şubesinin N. Dävkaev adındaki Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Sözlük ve Terminoloji Bölümü tarafından hazırlanarak dört cilt halinde (1982 c. I.; 1984 c. II.; 1988 c. III.; 1992 c. IV.) yayımlanmıştır (QQTS I., 2023: 5). 1982-1992 yılları arasındaki ilk sözlüğü hazırlayan bilim insanları ve hazırladıkları bölümler şunlardır: R. Esemuratova [a, ä, r, m]; M. Kälenderov [b, e, ñ, k, l, ts (u), çş]; A. Kıdırbaev [t, q]; A. Turabaevev [g, ğ, d, ş]; K. Davletbaev [i, y, o, ö, p, s]; U. Embergenov [z, u, ü, w, x, h]; B. Beketov [ı]; R. Japakova [f, ç, v, yu, ya]’dır (I. 2023: 5). Sözlükte 38.933 kelimenin anlamı açıklanmıştır (I. 2023: 5). İlk cildin yayımlanmasından bu yana 40 yıldan fazla zaman geçmiştir. 1982-1992 yılları arasında ortaya konan dört ciltlik eserin ilk cildi 1982 yılında, “A-B” seslerini kapsayacak şekilde 403 sayfadan oluşmaktadır. 1984 yılında yayımlanan ikinci cildi 388 sayfadan oluşup “G-K” aralığındaki (g, ğ, d, e, ë, j, z, i, y, k) seslerini ele alır. 1988 yılında yayımlanan üçüncü cildi 338 sayfadan oluşup “Q-N” aralığındaki (q, l, m, n) ünsüzlerini, 1992 yılında yayımlanan ve son cilt olan dördüncü cilt 636 sayfadır “O- YA (Я)” aralığındaki (o, ö, p, r, s, t, u, ü, w, f, ha, ts (u), ç, ş, şç (ш), ı, yu, ya) sesleriyle başlayan sözcükleri ele alır (QQTS C. I-II- III- IV, 1984-1992). Karakalpak Türkçesinin bağımsız bir edebi dil olarak yetkinliğini kanıtlayan, dilin standartlaşmasına hizmet eden bu dört ciltlik çalışma, o güne kadar yapılan en kapsamlı Karakalpak sözlükçülük çalışması olmuştur.

2023 yılına dek yapılan sözlük çalışmaları; güncelden daha uzak, deyim atasözlerine dair kelimeleri daha az kapsayan ve alıntı kelimelere daha az yer veren sözlükler idi. 2023 yılına gelindiğinde ve araştırmamızın konusu olan yedi ciltlik sözlük çalışması olan *Qaraqalpaq Tiliniñ Túsındırme Sózligi* “Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü” kapsamında, önceleri yapılan tüm çalışmaları gölgede bırakarak Karakalpakçaya dair daha doğru bilgiler edinilmesine kaynaklık etmektedir. Bu bağlamda *Qaraqalpaq Tiliniñ Túsındırme Sózligi* Berdimuratov’un tasniflendirmelerine göre *açıklamalı sözlükler* kategorisine girer. Yani kelimeleri kendi dili içerisinde ayrıntılı olarak açıklar (Berdimuratov, 1964: 148). Akın’ın sözlük tasniflendirme çalışması ışığında değerlendirmeme göre *Qaraqalpaq Tiliniñ Túsındırme Sózligi*, sözlüklerin

⁴ Баскаков, Н. Русско-каракалпакский словарь / Н. Баскаков, С. Бекназаров, О. Кожуров. М., 1947. 831 с.

⁵ Баскаков, Н. Каракалпакско-русский словарь / Н. Баскаков, Г. Убайдуллаев, Д. На сыров. М., 1958. 890 с.

⁶ Баскаков, Н. Русско-каракалпакский словарь. М., 1967.

⁷ Қарақалпақ тилиниң түсіндірме сөзлігі : в 4 т. Нөкіс : Қарақалпақстан, 1982. Т. I. 402 с.; 1984. Т. II. 388 с.; 1988. Т. III. 368 с.; 1992. Т. IV. 633 с.

⁸ Турабаев, А. Русско-каракалпакский словарь. Ташкент, 2010. 624 с.

işlevlerine göre yapılan en temel ayrım, *betimleyici* (descriptive) ve *kuralcı* (normative) sözlükler üzerinedir (Akın, 2022: 223). Karakalpak sözlüğü, önsözünde de belirtildiği üzere, Karakalpak edebî dilinin ölçünlü (standart) yapısını korumayı, konuşma kültürünü yükseltmeyi ve dilin zenginliğini ortaya koymayı hedefler. Bu yönüyle sözlük, normatif sözlükler kategorisinde olan, dilin kurallarını ve kelime kadrosunu sabitleyen bir “tüsindirme” (açıklama / tanımlama) sözlüğüdür.

Karakalpakçaya devlet dili statüsü verilmesi ve Devlet Dili Kanunu’nun kabul edilmesi, Karakalpakistan dil tarihinde yeni bir aşama başlatmıştır. Karakalpakistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu bünyesindeki Terminoloji Merkezinin 2019 tarihli kararı ve 2021-2030 Gelişim Konsepti uyarınca (QQTS c. I., 2023: 4), çok ciltli *Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*’nün güncellenmiş baskısını hazırlama görevi verilmiştir. Bu görevleri yerine getirmek amacıyla toplumsal bir girişimle çalışmalar başlatılmış ve yedi ciltlik bu yeni sözlüğün hazırlık çalışmaları yürütülmüştür (QQTS c. I., 2023: 6).

Sözlüklerin oluşturulmasında örnek metinlerin seçimi büyük bir öneme sahiptir; zira bu sayede anlamlar daha iyi kavranabilmektedir (Türker, 2018: 411). *Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözligi* “Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü” hazırlanırken Karakalpak halkının sözlü eserlerinden, edebiyat ustalarının eserlerinden, yayımlanmış siyasi, bilimsel, dini ve felsefi metinlerden, ders kitaplarından ve çeviri eserlerden örnekler toplanmıştır. Halk ağzından derlemeler, destanlar (Alpamıs, Kırk Kız vb.), masallar ve Karakalpak edebiyatının klasikleri olan Berdak, Ajiniyaz, Künhoja gibi şairlerin eserleri temel veri kaynaklarındandır (I. 2023: 3-4).

Sonuç

Karakalpak sözlükçülüğü, Türk sözlükçülüğü geleneğinin bir parçası olarak görece yakın bir dönemde müstakil bir alan hâline gelmiş olsa da tarihsel kökleri oldukça derin bir geçmişe dayanmaktadır. Türk sözlükçülüğünün temelini oluşturan çalışmalar, Kaşgarlı Mahmud’un *Divānu Lugāti’t-Türk* adlı eserinden başlayarak Budagov, Radloff ve Pekarskiy gibi araştırmacıların ortaya koyduğu geniş kapsamlı çalışmalarla gelişmiş; bu birikim Karakalpak leksikografisinin şekillenmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla Karakalpak sözlükçülüğünün gelişimi, yalnızca yerel dil çalışmalarıyla sınırlı kalmamış, genel Türkoloji araştırmalarının tarihsel bir devamı niteliği taşımıştır.

Karakalpak sözlükçülüğünün kurumsal anlamda gelişmesi özellikle Sovyet döneminde hız kazanmıştır. 1926 yılında gerçekleştirilen I. Türkoloji Kurultayı sonrasında alınan kararlar, Türk dillerinin standartlaştırılması, alfabe düzenlemeleri ve eğitim materyallerinin hazırlanması gibi alanlarda önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu gelişmeler Karakalpak dilinin yazı dili olarak sistemli bir yapıya kavuşmasına ve sözlük çalışmalarının bilimsel yöntemlerle yürütülmesine imkân sağlamıştır. N. A. Baskakov’un Karakalpak dili üzerine yaptığı çalışmalar, Karakalpakçanın bağımsız bir edebî dil olarak tanınmasında ve bilimsel düzeyde incelenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

1930’lu yıllarda başlayan ilk sözlük çalışmaları daha çok eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, sınırlı hacimli ve terminolojik özellik taşıyan eserler şeklinde ortaya çıkmıştır. Özellikle bilimsel ve teknik alanlarda meydana gelen gelişmeler sonucunda yeni kavramların halk tarafından anlaşılması amacıyla terminoloji sözlükleri hazırlanmıştır. Bu süreç, Karakalpakçanın bilim dili olarak gelişmesine katkı sağlamış, aynı zamanda dilin söz varlığının sistematik biçimde kayıt altına alınmasının önünü açmıştır.

1940’lı yıllardan sonra Karakalpak sözlükçülüğünde daha kapsamlı çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle iki dilli sözlüklerin hazırlanması, Karakalpakçanın diğer dillerle ilişkisini

ve söz varlığını daha belirgin biçimde ortaya koymuştur. Bu süreçte hazırlanan Rusça-Karakalpakça ve Karakalpakça-Rusça sözlükler, hem dil öğretimi hem de bilimsel çalışmalar açısından önemli kaynaklar hâline gelmiştir. Bununla birlikte, 1982–1992 yılları arasında yayımlanan dört ciltlik *Karakalpak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*, Karakalpak sözlükçülüğünde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yaklaşık 39 bin kelimenin anlamını açıklayan bu eser, Karakalpakçanın bağımsız ve gelişmiş bir edebî dil olduğunu ortaya koymuş; dilin standartlaşması ve yazı dili normlarının belirlenmesinde önemli bir görev üstlenmiştir.

Ancak dil yaşayan ve sürekli değişim gösteren bir olgu olduğundan, zaman içerisinde ortaya çıkan yeni kavramlar, toplumsal değişimler ve kültürel etkileşimler sözlüklerin güncellenmesini gerekli kılmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda hazırlanan ve araştırmanın merkezinde yer alan yedi ciltlik *Qaraqalpaq Tiliniñ Túsindirme Sózligi*, Karakalpak sözlükçülüğünün ulaştığı en kapsamlı aşamayı temsil etmektedir. Bu çalışma, önceki sözlüklerden farklı olarak daha geniş bir söz varlığını içermekte; deyimler, atasözleri, alıntı kelimeler ve çağdaş kullanımları daha ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Ayrıca yalnızca anlam açıklamaları sunmakla kalmayıp Karakalpak edebî dilinin standart yapısını koruma, konuşma kültürünü geliştirme ve dil zenginliğini ortaya koyma amacı taşımaktadır.

Sözlüğün hazırlanmasında kullanılan kaynakların çeşitliliği de çalışmanın bilimsel değerini artırmaktadır. Halk edebiyatı ürünlerinden destanlara, klasik şairlerin eserlerinden bilimsel ve siyasi metinlere kadar geniş bir veri tabanının kullanılmış olması, sözlüğün dilin yalnızca söz varlığını değil, aynı zamanda kültürel hafızasını da yansıttığını göstermektedir. Bu yönüyle sözlük, dilin tarihsel gelişimi ile kültürel birikimini bir araya getiren önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

Karakalpak sözlükçülüğü, kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde önemli gelişmeler göstermiş ve günümüzde modern leksikografik yöntemlerin uygulandığı bir araştırma alanına dönüşmüştür. Özellikle yedi ciltlik güncel açıklamalı sözlük çalışması, Karakalpak dilinin korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Gelecekte dijital sözlüklerin, derlem temelli çalışmaların ve karşılaştırmalı leksikografik araştırmaların artırılmasıyla Karakalpak sözlükçülüğünün daha ileri bir seviyeye ulaşacağı değerlendirilmektedir. Bu gelişmeler, yalnızca Karakalpak dilinin değil, genel Türk dili araştırmalarının da zenginleşmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Abdinazimov, Sh. (Bas ilmiy red.). (2023). *Qaraqalpaq Tiliniñ Túsindirme Sózligi* (7 Tomlıq). Nókis: Qaraqalpaqstan..
2. Akın, C. (2022). Sözlük tipolojileri ve tasnifleri üzerine bir değerlendirme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - BELLETEN*, 73 (Haziran), 217-233.
3. Berdimuratov, E. (1964). *Házirgi zaman qaraqalpaq tili: Leksika*. Nüküs: Qaraqalpaq Mámleket Baspası.
4. Gül, M. (2013). Türkçe sözlükler üzerine bir deneme: A study on Turkish dictionary. *Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 505-530.
5. Karakalpak Tilinin Túsindirme Sözdigi (1984) Özbekistan SSR İlimler Akademiyası Karakalpakstan Filialı N. Davkaraev Atındaki Tariyyi Til hem Adebیات İnstitutı. Tört Tomlık, Nókis.
6. Karakalpak Tilinin Túsindirme Sözdigi (1988) Özbekistan SSR İlimler Akademiyası Karakalpakstan Filialı N. Davkaraev Atındaki Tariyyi Til hem Adebیات İnstitutı. Tört Tomlık, Nókis.

7. Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözdigi (1992) Özbekistan SSR İlimler Akademiyası Karakalpakstan Filialı N. Davkaraev Atındaki Tariyyi Til hem Adebıyat İnstitutı. Tört Tomlık, Nökis.
8. Mambetmuratova, M. T. (2012). Iz istorii razvitiia karakalpaksnoi leksikografii. Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta, 5(259), 100–103.
9. Türker, F. (2018). Kırgızca-Türkçe Sözlük. Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi, 45, 409-412. <https://izlik.org/JA75TN74WE>
10. Uyğur, V. (2019). Karakalpak Türkçesi Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
11. Yuldaşev, A. A., & Deyenov, E. D. (1974). Büyük Türkolog Baskakov. Sosyal Bilimler Dergisi, (Özel Sayı), 12-25. (C. Buyar, Çev.).
12. Yüce, N. (1997). Prof. Dr. Nikolay Aleksandroviç Baskakov'un Hayatı Ve Türkoloji Bilimine Hizmetleri. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 43(1995), 1-30. <https://izlik.org/JA49WY99LJ>